

ABORDĂRI SUBIECTIVE ȘI CONSENSUALE ALE SĂRĂCIEI. DESPRE DEPRIVAREA RELATIVĂ¹

BOGDAN VOICU

Articolul de față caută să exploreze potențialul de a utiliza conceptul deprivării relative în evaluarea sărăciei și sentimentelor de sărăcie. Materialul debutează cu o trecere în revistă a premiselor teoretice, ca și a metodelor de investigare raportate în literatura dedicată deprivării relative. Pentru a descrie mai bine conceptul, folosesc exemple din diferite măsurători realizate în țări din Europa. Argumentez pentru existența a două valențe ale deprivării relative. Prima privește dimensiunea sa „subiectivă”. Cea de-a doua este mai „obiectivă”, dar relativitatea dată de raportarea explicită la standardele societății o transformă într-o măsură a sărăciei consensuale. A doua parte a articolului este dedicată prezentării rezultatelor mai multor studii care oferă date utile în evaluarea deprivării relative în România. În final, folosesc o parte din aceste date pentru a evidenția apartenența conceptului la spațiul măsurilor subiective și consensuale ale sărăciei.

Ultimele decenii din secolul XX au adus cu ele, cel puțin pentru societățile dezvoltate, și un nou mod de a aborda problematica sărăciei și a standardului de viață. Simultan cu creșterea nivelului de aspirații, a progresului tehnologic și posibilităților materiale ale societăților, cu diversificarea stilurilor de viață, cu interesul în creștere acordat problematicii comunităților în detrimentul societății în general, atenția generală a opiniei publice, a lumii politice și a comunității științifice s-a concentrat din ce în ce mai mult pe analize non-normative ale bunăstării generale și individuale, pe problematica denumită, generic, calitatea vieții. Din punctul de vedere al reprezentărilor despre sărăcie și bunăstare, acest lucru a favorizat dezbateră despre metodele subiective și consensuale.

Este vorba, în linii mari, despre o largă serie de metode de evaluare a sărăciei pornind de la reprezentările indivizilor asupra sărăciei și bunăstării. Am discutat într-un articol anterior, publicat tot în revista *Calitatea Vieții* (nr. 1–2/2006), despre distincția dintre abordările consensuale (ca metode de analiză a sărăciei bazată pe reprezentarea asupra sărăciei și bunăstării dominantă în societate/comunitate) și cele subiective (care preferă să eticheteze individul drept sărac sau bogat, în raport cu standardele acestuia, și nu cu cele ale comunității/societății). Am analizat, de asemenea, în articolul menționat, câteva dintre metodele subiective și consensuale,

¹ Articolul reprezintă o versiune prescurtată și actualizată a subcapitolului privind deprivarea relativă inclus în teza mea de doctorat (Voicu, 2004).

discutând și despre relația rezultatelor analizelor axate pe acestea și măsurile „obiective” ale sărăciei.

În materialul de față îmi propun să aduc în prim plan setul de metode denumite, generic, deprivare relativă, cu valențele lor subiective și consensuale, în ceea ce privește măsurarea sărăciei și bunăstării. Propun, pentru început, trecerea în revistă a principalelor lucrări din literatura dedicată. Mai apoi, discut analizele realizate în România. În fine, prezint datele existente despre societatea românească. Analizele sunt realizate, pe cât posibil, în perspectivă longitudinală și, acolo unde am avut date, comparată. Analizez, de asemenea, relația dintre măsurile subiective și consensuale ale deprivării relative și alte măsuri subiective și consensuale ale sărăciei, precum și cu estimările tradiționale, obiective (bazate pe studiul veniturilor, cheltuielilor și a bogăției acumulate).

DEPRIVAREA RELATIVĂ: PREZENTAREA CONCEPTELOR²

Deprivarea relativă se referă la sentimentele și condițiile de deprivare resimțite de un individ în raportarea sa la un anumit cadru de referință, fiind efectul discrepantei dintre aspirațiile și posibilitățile individului în cauză. Runciman (1966) este cel ce a propus definiția considerată standard de majoritatea autorilor: „O persoană (A) simte lipsa unui bun (X), fiind deprivat relativ de el, dacă: i) nu are X; ii) vede o persoană sau mai multe care au X (inclusiv pe el însuși în trecut, viitor sau în abstract); iii) vrea să aibă X; iv) vede ca plauzibilă eventualitatea de a avea X”.

Istoria conceptului are ca prim reper important studiul clasic *The American Soldier*, vol. I (Samuel Stouffer și alții – 1949). Autorii studiului utilizează deprivarea relativă ca instrument de ordonare a unor „informații empirice altfel destul de disparate” (p. 52, însă, așa cum remarcă Merton și Rossi (1950), Stouffer și colaboratorii săi nu definesc formal conceptul, preferând să îl precizeze printr-o multitudine de exemple. De pildă, autorii notează faptul că soldații americani mai educați, cu un nivel de aspirații mai ridicat, se vor simți mai frustrați dacă nu reușesc să atingă un scop pe care și l-au ales (precum ridicarea în grad) decât colegii lor mai puțin educați, care eșuează în atingerea aceluiași obiectiv.

Urmându-i pe Merton și Rossi (1950), Runciman (1961, 1966) a pus și el accentul pe dimensiunea comparativă a deprivării relative, identificând trei întrebări esențiale pentru starea de deprivare relativă: cu care grup se face comparația; care este grupul pretins a fi cel mai prost plasat căruia individul simte că îi aparține; în virtutea cărui atribut individul simte că inegalitatea trebuie îndreptată. Practic, arată Runciman, deprivarea relativă reprezintă inegalitatea socială resimțită la nivel individual. Aceasta depinde în mod fundamental de cadrul

² Secțiunea reprezintă o formă prescurtată a materialului publicat în *Dicționarul de sărăcie* al ICCV, sub titlul „Deprivare relativă”. Pentru o discuție metodologică amănunțită recomand materialul respectiv.

de referință cu care se realizează comparația. Multiplicitatea grupurilor de referință, poate face ca un individ să fie deprivat relativ față de anumite grupuri de referință, dar să fie satisfăcut relativ față de altele. Mulțumirea relativă față de majoritatea grupurilor de referință, asociată cu deprivare puternică față de altele tinde să se asocieze cu situații de inconsistență de status. Un om de afaceri negru va resimți mai puternic discriminarea față de rasa sa decât un simplu muncitor negru.

Bazele conceptuale ale analizei deprivării relative sunt completate în psihologia socială și în psihologie prin observațiile lui Faye Crosby (1976). Acesta a încercat să completeze definiția dată de Runciman, adăugând alte trei condiții pentru etichetarea unui individ ca deprivat relativ: „v) se simte îndreptățit să aibă X; vi) nu simte nici o responsabilitate personală de a nu avea X; vii) nu simte nici o discrepanță a dorinței de a avea X față de așteptările trecute”. Condițiile v) și vii) se suprapun, practic, peste punctele ii) și iv) din definiția lui Runciman, în timp ce vi) reduce deprivarea relativă la cea egoistă.

Peter Townsend (1979) este cel care a contribuit decisiv la dezvoltarea aparatului metodologic de măsurare a deprivării relative. Prin deprivare relativă Townsend înțelege „absența sau insuficiența acelor diete, amenajări, standarde, servicii și activități care sunt comune sau obișnuite (larg răspândite) într-o societate. Oamenii sunt deprivați de condițiile de viață care definesc în mod obișnuit apartenența la societate. Dacă le lipsesc resursele prin care să aibă acces la aceste condiții de viață și prin urmare să îndeplinească cerințele de membru al societății, oamenii se află în sărăcie” (p. 915). Cele două dimensiuni ale deprivării relative, deprivarea și relativitatea, contribuie la substituirea sărăciei prin deprivare relativă. În primul rând deoarece sărăcia este – prin definiție – relativă, relativitatea îmbrăcând patru forme: Ea este, în primul rând, *societală (culturală)*, prin faptul că depinde de modul în care o societate definește nevoile indivizilor/familiilor. În al doilea rând, este *istorică* – în funcție de evoluția sa, aceeași societate va defini sărăcia în mod diferit la momente diferite de timp. Relativitatea este, de asemenea, *determinată de legi* – creșterea numărului de ani de educație obligatorie va determina costuri suplimentare pentru familii, modificând modul de definire al pragurilor de sărăcie. În fine, sărăcia și deprivarea *trebuie judecate față de sub-sisteme sociale (grupuri)*: fiecare individ, familie sau gospodărie poate fi etichetată sau nu ca săracă, în funcție de perspectiva din care se realizează aprecierea, în funcție de apartenența sa la grupuri sau clase sociale distincte. Pe de altă parte, deprivarea, definită ca mod de evaluare a condițiilor în care indivizii, familiile sau gospodăriile trăiesc, descrie cu exactitate situația de bunăstare sau sărăcie în care se află actorii sociali în cauză.

Townsend remarcă faptul că Merton sau Runciman au tratat deprivarea relativă în sensul ei cel mai subiectiv, ca *sentimente de deprivare*, și nu drept *condiții de deprivare relativă față de alții*. Opțiunea sa este pentru cea de-a doua valență a conceptului (condiții de deprivare), putând, astfel, să propună deprivarea

relativă ca metodă de estimare a sărăciei. Problema centrală în utilizarea deprivării relative ca măsură a sărăciei rămânea însă cea a alegerii grupului de referință (Sen, 1981). Căutând să construiască o metodă cât mai obiectivă de evaluare a sărăciei, Townsend alege drept grup de referință cel mai larg grup de referință comun tuturor membrilor unei societăți: societatea în sine, prezumând faptul că normele și valorile acesteia determină valorile, normele, stilul de viață al tuturor membrilor săi.

Pentru *măsurarea deprivării relative*, Townsend a întocmit o listă de 60 de indicatori definiții pentru „stilul de viață” al populației Marii Britanii. Gospodăriile din eșantion au fost, astfel, rugate să specifice în ce măsură au acces la bunuri și servicii din 11 domenii diferite: alimentație, îmbrăcăminte, combustibil și lumină, locuința și dotările ei, mediul înconjurător imediat, calitatea locului de muncă, integrarea familială, calitatea petrecerii timpului liber, educație, sănătate, relații sociale (integrarea în comunitate). Printre cei 60 de indicatori de deprivare folosiți puteau fi regăsiți: „prezența în gospodărie a unui frigider”, „accesul locuinței la o baie individuală și nu una comună cu alte locuințe”, „petrecerea a cel puțin unei vacanțe în afara localității în ultimele 12 luni”, „consumul de mâncare gătită la majoritatea meselor” etc.

Pentru fiecare gospodărie, Townsend a calculat un scor de deprivare, având valorile între 0 și 60, în funcție de numărul de itemi care lipseau din gospodăria în cauză. Absența fiecărui item adăuga un punct la scorul de deprivare.

Analizând critic metoda, Piachaud (1987) notează problema ignorării factorului alegere (între „educație” și „vacanță”, de exemplu): cineva care nu a fost niciodată în vacanță, deși își poate permite fără nici o problemă acest lucru, primește un punct la scorul de deprivare, din cauza nesatisfacerii acestei cerințe impuse prin elaborarea indicelui. Individul în cauză nu simte însă nici un sentiment de frustrare, iar aceasta nu se întâmplă din cauza aspirațiilor sale scăzute. El prezintă o ierarhie diferită a priorităților, are preferințe diferite. În elaborarea lui Townsend însă, societatea ca întreg decide tot, stilurile de viață alternative fiind ignorate. Dat fiind nivelul extrem de general al grupului de referință, luarea în considerare a unui set mare de itemi diferiți în calculul indicatorului de deprivare, face ca scorul calculat să fie unul, mai degrabă, de deprivare, decât de deprivare relativă, depinzând puternic de lista de itemi impusă. După cum observă Mack și Lansley (1985), Townsend impune, astfel, un „stil de viață normativ”. Un scor mare al indexului deprivării oferă, de fapt, o indicație asupra numărului de persoane în afara „stilului de viață obișnuit” (*ordinary living pattern*), și nu asupra sărăciei sau deprivării reale.

Mack și Lansley (1985) propun o metodă mai elaborată de estimare a sărăciei prin măsurarea deprivării relative. Principala îmbunătățire este legată de importanța relativă a itemilor în calcularea indicelui de deprivare. Varianta propusă de Mack și Lansley încearcă să rezolve problema normativității, reducând consensual lista de

itemi, prin surprinderea doar a „necesităților” comune așteptărilor tuturor stilurilor de viață dezvoltate de comunitate. Metoda presupune trei pași:

i. Ca și la Townsend, sunt înregistrate date despre accesul gospodăriei la 77 de itemi. Itemii pe care mai mult de 50% din populație îi clasifică drept necesari sunt definiți drept „necesități”.

ii. Repondenților li se oferă din nou lista, fiind rugați să specifice bunurile pe care le au și cele pe care nu le au. Pentru fiecare bun sau serviciu clasificat drept necesitate și nedeținut/neaccesat, respondenții/gospodăriile primesc câte un punct pe indicele deprivării.

iii. Cei cărora le lipsesc cel puțin trei dintre «cele mai necesare» bunuri sunt etichetați drept săraci³.

Metoda sărăciei consensuale, așa cum este ea propusă de Mack și Lansley, nu rezolvă însă decât parțial problemele de măsurare a deprivării relative. Halleröd și Bradshaw (1994) notau o serie de puncte critice: Întocmirea listei de bunuri reflectă reprezentarea cercetătorilor asupra sărăciei, articolele incluse în lista prezentată respondenților fiind una înalt-dependență de subiectivitatea acestora. Clasificarea itemilor în necesități și non-necesități este, de asemenea, arbitrară, prin fixarea frecvenței de 50% ca prag de etichetare a unui articol drept necesitate. La fel de simplu s-ar fi putut impune condiția ca 51% sau 48,66% dintre repondenți să considere un articol drept necesar pentru ca acesta să fie etichetat ca necesitate.

Clasificarea itemilor în necesități și non-necesități induce și o altă problemă, derivată din ignorarea ordinii preferințelor individuale. Să presupunem că, utilizând o listă de 50 de itemi, 40 sunt identificați drept necesități de cel puțin 50% din populație. Să ne imaginăm un individ (X) având exact aceeași ordine a preferințelor între cele 50 de articole ca și cea rezultată din agregarea preferințelor întregii populații. X declară că îi sunt necesare toate cele 50 de articole, dar nu își poate permite să le cumpere decât pe primele 40. Conform metodei propuse de Mack și Lansley, X nu va fi etichetat drept deprivat. Să presupunem acum un alt individ, Y, cu o ordine a preferințelor diferită. Y vrea și el să aibă toate cele 50 de bunuri din listă și poate să le achiziționeze pe toate mai puțin 3. În consecință, el va avea acces neconstrâns la toate bunurile, exceptându-le pe aceste ultime trei. Dacă cele trei bunuri se numără însă printre primele 40, în ierarhia întregii populații, Y va fi etichetat ca fiind deprivat relativ. Cu alte cuvinte, metoda este încă sensibilă la abateri față de stilul de viață dominant, fiind axată pe prezumția existenței unui grad ridicat de omogenitate în opiniile populației despre consumul necesar.

Halleröd (1994), Muffels și Dirven (1998), Muffels (1993), Desai și Shah (1988), căutând să îmbunătățească metoda, folosesc *indici proporționali ai deprivării* (PDI). Noutatea adusă constă în faptul că, de această dată, calculul

³ Pentru determinarea pragului de venit, Mack și Lansley au recurs la două regresii liniare venit – deprivare pentru clase de venit (mic sau mare), punctul de prag fiind dat de intersecția celor două drepte. Venitul de prag corespunde chiar unui scor de deprivare de trei puncte.

indicelui nu se bazează pe clasificarea consumului în necesar și non-necesar. Fiecare item primește câte o pondere bazată pe proporția din populație care îl consideră ca fiind necesar. Astfel, fiecare item este inclus în indicele de deprivare, scăzând dependența indicelui de componența listei. Problema care rămâne însă este aceea că fixând pragul la o valoare oarecare a PDI el va scădea în momentul în care lista de itemi devine mai lungă, depinzând, în continuare, de numărul de articole introduse în listă. Indicele proporțional al deprivării a fost utilizat în cercetările clasice asupra sărăciei din anii '90 în Suedia (*Swedish Budget Survey*, 1992) și Marea Britanie (*Breadline Britain Survey* – 1990).

O metodă similară celei propuse de Mack și Lansley a fost folosită în Irlanda: cercetarea din 1987 asupra veniturilor gospodăriilor a Economic and Social Research Institute din Dublin a inclus și o listă de 20 de itemi pe baza cărora au fost estimați indicatorii de deprivare (Callan, Nolan și Whelan, 1992).

La nivelul țărilor din UE, Whelan și colegii (2001) raportează utilizarea unui index de deprivare față de „stilul de viață contemporan”⁴. Indicele este calculat ca indice proporțional de deprivare, având ca punct de pornire o listă de 13 itemi folosiți în primele 3 valuri (1993, 1994, 1995) ale European Community Household Panel Study (ECHP). Cei 13 itemi măsoară posesia/accesibilitatea la bunuri diferite (vezi tabelul nr. 1). Fiecare gospodărie care nu își permite unul dintre bunuri, deși și-l dorește, adaugă la scorul de deprivare o valoare egală cu ponderea gospodăriilor care își permit/posedă bunul respectiv în țara în cauză. Scorul astfel calculat prezintă avantajul posibilității comparației între țări, ECHP fiind inițiată în toate țările UE, la cererea Eurostat, în timp ce culegerea datelor și interpretarea sunt simple și puțin costisitoare. În plus, este posibilă analiza evoluției în timp, atât la nivel agregat, cât și la nivel de gospodărie, ancheta în cauză fiind o cercetare anuală tip *panel*⁵. Dezavantajele sunt legate de lungimea mică a listei de bunuri (în afara celor 13 itemi, chestionarul mai include doar încă 11) și faptul că aceasta este puternic determinată cultural, fiind adecvată realităților vest-europene, ceea ce nu permite comparații cu alte culturi⁶. Selecția celor 13 bunuri realizată de Whelan și colegii (2001) ține cont, în primul rând, de acest lucru: sunt incluse în construcția CLSD doar bunurile pe care și le poate permite majoritatea populației sau cel puțin o parte semnificativă a ei. Acest lucru determină proiectarea CLSD ca un indice normativ, al unui stil de viață dominant, după cum o sugerează și denumirea. De aici, posibile erori de clasificare, în funcție de preferințele indivizilor către stiluri de viață alternative.

Whelan și colegii săi au validat extern, prin relația cu alți indicatori, indicele de deprivare propus și în alte câteva lucrări (vezi Whelan ș.a., 2003, pentru o

⁴ CLSD – *Current Life-Style Deprivation*.

⁵ În fiecare an sunt anchetate aceleași gospodării.

⁶ Includerea acestor variabile în chestionarul ECHP a fost realizată, după cum lasă să se înțeleagă Whelan și colegii (2001: 29), pornind de la analizele lui Mack și Lansley (1985).

trecere în revistă). O analiză asemănătoare, extinsă însă la lista completă a 21 de itemi incluși în valul 1996 al ECHP este raportată de Muffels și Fouarge (2003). Indicele de deprivare are la bază aceleași principii și prezintă același mod de calcul.

Tabelul nr. 1

Lista celor 13 bunuri utilizate de Whelan și colegii (2001) pentru calculul CLSD în Europa

automobil sau microbuz (<i>van</i>)
televizor color
video-recorder
cuptor cu microunde
mașină de spălat vase
telefon
o temperatură adecvată în locuință
plata unei vacanțe anuale de o săptămână altundeva decât acasă
înlocuirea oricărui obiect de mobilier învechit și inutilizabil
cumpărarea de haine noi, nu second hand
să mănânce carne, pui sau pește cel puțin o dată la două zile dacă își dorește
să întâlnească (să iasă cu) prietenii sau familia pentru a mânca sau bea ceva cel puțin o dată pe lună
să își fi putut achita ratele, chiriile sau facturile de întreținere (pentru utilități) în ultimele 12 luni.

* itemii în cauză provin din baza ECHP. Gospodăriile care nu își permiteau unul dintre bunuri, deși își doreau acest lucru, adăugau la scorul de deprivare (față de „stilul de viață curent”) o valoare egală cu ponderea familiilor care își permiteau bunul respectiv.

Un indice similar CLSD este folosit în România de Dumitru Sandu (2003c), care preia dezvoltările lui Whelan și alții (2001), adaptându-le la contextul românesc. Datele sunt colectate prin Barometrul de Opinie Publică – Fundația pentru o Societate Deschisă (BOP-FSD) (valorile din 2003), pentru un set de 26 itemi (vezi tabelul nr. 2). Trei indici diferiți sunt construiți folosind metoda CLSD: deprivare relativă asociată cu nevoi de bază, deprivare relativă asociată cu nevoi secundare, deprivare relativă asociată cu lipsa bunurilor de folosință îndelungată. Un indice agregat a fost calculat prin însumarea celorlalți trei. Harta întocmită la nivel regional pe baza acestui ultim indice agregat de deprivare relativă, calculat la nivel regional, se suprapune, în bună măsură, cu harta sărăciei de resurse (Sandu, 2003c: 72).

Utilitatea CLSD în cadrul BOP este indiscutabilă, derivând mai ales din posibilitatea comparației cu restul Europei. Această posibilitate este însă afectată de cele câteva diferențe de măsurare a bunurilor în cauză (de exemplu, „temperatura adecvată din locuință” a devenit, în versiunea românească dată de BOP, „încălzirea locuinței”, ignorându-se nevoia de răcoare din zilele de vară), ca și de diferențele de nivel de trai și de stil de viață. Cele din urmă au generat, probabil, și modificările semnalate în ce privește măsurarea, dintr-o nevoie firească de adecvare a instrumentului la contextul social local. O a doua

problemă, mult mai importantă, este însă cea a selecției itemilor introduși în chestionarul BOP, realizată mai normativ decât în cazul ECHP, prin simpla adaptare a modelului european prin prisma opiniilor experților, și mai puțin pe baza unor studii privind preferințele actorilor individuali din societatea românească sau a stilurilor de viață dominante ale acestora⁷.

Tabelul nr. 2

Itemii BOP-FSD, mai 2003, utili în măsurarea deprivării, în funcție de utilizarea dată de Sandu (2003c) pentru calculul CLSD

Deprivare asociată cu nevoi de bază	<ul style="list-style-type: none"> ● cumpărarea sau producerea zilnică a pâinii necesare ● masă cu carne sau pește cel puțin o dată pe săptămână ● hainele călduroase necesare iarna ● încălzirea locuinței ● plățile la timp pentru întreținerea locuinței (apă, curent etc.) ● cumpărarea medicamentelor necesare 	Deprivare asociată cu lipsa bunurilor de folosință îndelungată	<ul style="list-style-type: none"> ● mașină de spălat automată ● autoturism ● telefon fix ● telefon mobil (inclusiv de la firmă) ● congelator/ ladă frigorifică ● televizor color
Deprivare asociată cu nevoi secundare	<ul style="list-style-type: none"> ● petrecerea unui concediu în afara localității ● înlocuirea mobilei uzate ● invitarea unor prieteni la masă cel puțin odată pe lună ● cumpărare de haine noi, nu dintre cele refolosite (<i>second hand</i>) ● două perechi de încălțăminte solidă ● economisirea cu regularitate a unei părți din veniturile dvs. 	Itemii similari nefolosiți în analiză	<ul style="list-style-type: none"> ● frigider ● cablu/antena parabolică ● televizor alb-negru ● video ● mașina de spălat neautomată ● computer ● acces la Internet ● să aveți zilnic un ziar (cumpărat sau prin abonament)

* pentru toate bunurile menționate în tabel s-au înregistrat posesia/accesul și dorința de a le avea/accesa, dar nu și măsura în care sunt considerate necesare.

În fine, să mai notăm și că, așa cum arată Townsend (1979), putem discuta despre două forme diferite de deprivare relativă: o deprivare subiectivă, derivată din raportarea individului la propriile aspirații și posibilități (acoperită, în parte, de inconsistența de status, în termenii lui Runciman) și una obiectivă, rezultată din raportarea individului la standardele grupului de referință principal. Am arătat în altă parte (Voicu, 2001) cum aceasta deschide calea spre a calcula un indice de deprivare relativă subiectivă (SDI), prin raportarea bunurilor accesate de fiecare individ la gradul în care acesta consideră fiecare dintre ele a fi necesar pentru un trai decent⁸.

⁷ Clasificarea tri-categorială a bunurilor incluse în calculul indicilor parțiali de deprivare nu constituie o problemă majoră, deși pare relativ fragilă din punct de vedere conceptual: bunurile de folosință îndelungată pot servi oricând la satisfacerea unor nevoi de bază sau secundare, astfel că această a treia categorie este determinată prin introducerea unui alt criteriu decât cel utilizat în cazul primelor două categorii. Fără îndoială însă, aceasta este o opțiune de analiză a autorului citat, care nu afectează calitatea datelor sau pe cea a analizelor realizate la nivel agregat.

⁸ În cazul indicatorilor de deprivare relativă „obiectivă” (ODI), referențialul este constituit, așa cum am arătat mai sus, de percepția comunității asupra gradului de necesitate a fiecărui bun în parte.

BUNURILE CARE DEFINESC STANDARDUL DE VIAȚĂ ÎN ROMÂNIA

În România, puține cercetări cantitative și-au propus să investigheze care sunt bunurile pe care românii le consideră a fi necesare unui trai decent. În general, studiile disponibile asumă în mod normativ cunoașterea deplină sau cvasi-deplină a măsurii în care un bun sau altul este necesar unui individ sau unui tip de individ, astfel încât deprivarea – fie ea și relativă – este ușor de investigat, prin simpla analiză a disponibilității unei liste restrânse de bunuri întocmită de echipa de cercetare, pe baza propriei experiențe. Este cazul mai multor cercetări din ultimul deceniu: *Politici sociale și sărăcie* (ICCV-UB, 1998), cele două valuri din 2003 ale *BOP* (FSD) etc. Valul din 2003 al *Diagnozei Calității Vieții* (ICCV) furnizează informația cea mai completă, incluzând evaluări subiective ale necesității satisfacerii de către gospodărie a 27 de itemi distincți (tabelul nr. 3).

Itemii legați de satisfacerea necesităților de bază (hrană și calitatea locuinței) atrag consensul general, ca și cei legați de satisfacerea nevoilor de informare (radio) și de petrecerea ieftină a timpului liber (televizor). Diferențele urban – rural, puternice mai ales în a doua parte a listei, se mulează pe modurile diferite de viață și locuire.

Un studiu propriu din 1997 (*A dăruii dăruind daruri*, februarie), realizat în București pe un eșantion de dimensiuni reduse⁹, furnizează și el informație asupra evaluărilor bucureștenilor asupra necesității itemilor dintr-o listă mai scurtă (doar 14 bunuri). Scala utilizată a fost, de această dată, de patru puncte, mai fidelă dezvoltărilor teoretice amintite în secțiunea anterioară: „absolut necesar”, „necesar”, „mai puțin necesar”, „necesar”. Rezultatele au fost, în linii mari, similare. Trebuințele de bază – cel puțin două mese pe zi, haine și încălțăminte pentru orice anotimp, locuința proprie și telefonul – înregistrează peste 75% opțiuni „absolut necesar”, în timp ce doar 5% din respondenți le caracterizează drept „mai puțin necesare” sau „necesar”. Vacanța/tabăra pentru copii o dată pe an, mașina de spălat, concediul într-o stațiune o săptămână pe an, televizorul color și un număr „suficient” de prieteni sunt și ele considerate necesare („absolut necesar” sau „necesar”) de cel puțin 80% din repondenți. Acolo unde este posibilă comparația cu nivelul național, diferențele sunt semnificative, toate aceste bunuri fiind considerate de către bucureșteni în mai mare măsură necesare pentru un standard decent de viață. Același *pattern* este urmat de automobilul personal și de casetofon, ambele fiind socotite cel puțin necesare de aproximativ 75% dintre subiecți. Mai puțin de jumătate din eșantion a considerat necesar calculatorul personal (40%), vacanțele în străinătate (39%) sau petrecerea unei seri în oraș (restaurant, bar etc.) cel puțin o dată pe lună (30%). De notat că doar primii patru itemi menționați au fost evaluați drept absolut necesari de mai mult de jumătate din eșantion.

⁹ 203 cazuri. Eroarea maximă garantată la o probabilitate de 95% este de 6,88%.

Tabelul nr. 3

Evaluări subiectiv-consensuale ale necesității satisfacerii anumitor bunuri în România (2003)

Item	total	oraș	sat	
O masă gătită pe zi	98%	98%	97%	
Frigider	96%	99%	92%	*
Aragaz	96%	98%	92%	*
Televizor	94%	96%	91%	
WC și baie sau duș în locuință	90%	98%	81%	*
Telefon	89%	92%	86%	**
Radio	88%	88%	88%	
Un apartament în care fiecare membru al gospodăriei să aibă camera proprie	87%	90%	84%	*
Mașină de spălat rufe	83%	90%	75%	*
Aspirator	79%	88%	69%	*
Curte	72%	55%	88%	*
O săptămână de vacanță pe an (să călătorească în țară sau în străinătate)	70%	76%	63%	*
Balcon, terasă	69%	86%	50%	*
Să poți economisi cel puțin 50 euro pe lună (2 milioane lei vechi)	64%	65%	63%	**
Mașină [automobil]	63%	66%	61%	*
Cumpărarea unor haine noi în mod regulat	59%	54%	65%	
Casetofon/CD player	57%	61%	52%	*
Să-ți poți invita prietenii la masă o dată pe lună	57%	58%	55%	
Abonament la ziar	52%	51%	53%	**
Centrală termică proprie	50%	57%	40%	*
Asigurare privată de pensie	49%	51%	47%	*
Înlocuirea mobilei vechi	44%	41%	48%	
Bicicletă	44%	34%	56%	*
Computer	41%	50%	30%	*
Aer condiționat	28%	34%	20%	*
Video	26%	25%	28%	
Mașină de spălat vase	16%	14%	18%	

Sursa: *Diagnoza Calității Vieții*, valul 2003, ICCV. Răspunsuri la întrebarea: „Există opinii diferite privind necesarul care trebuie asigurat pentru un standard decent de viață. Dvs. ce credeți despre următoarele aspecte...”. Alegerile posibile au fost „necesar”, „dezirabil”, „nu e necesar”. Cifrele indică ponderea răspunsurilor „necesar”. Am reordonat lista în ordinea descrescătoare a coloanei rezultatelor, la nivelul întregului eșantion. Non-răspunsurile și răspunsurile „nu știu” au fost eliminate din analiză. Pentru rândurile marcate cu „*”, respectiv „**” pe ultima coloană, diferențele sat-oraș sunt semnificative, la nivelul $p < 0,01$, respectiv $p < 0,05$.

Lista necesităților tinde să fie evaluată în mod diferit nu doar geografic (vezi diferența dintre București și situația de ansamblu a României), ci și în funcție de alte elemente definitorii ale grupurilor de referință. În 1996, am realizat un studiu destinat, în bună măsură, depriverii relative la nivelul populației de studenți din centrul

universitar București¹⁰. Rezultatele în ceea ce privește evaluarea listei de 54 de itemi sunt prezentate în tabelul nr. 4.

Tabelul nr. 4

Evaluarea necesității a 56 de itemi de către studenții din centrul universitar București (1996)

	Absolut necesar	Necesar
1. WC în casă, nu în curte.	87%	9%
2. Baie proprie, nu comună.	86%	10%
3. Căldură în toate camerele (iarna).	85%	12%
4. Frigider în gospodărie.	85%	14%
5. Cel puțin două rânduri de îmbrăcăminte și încălțăminte pentru fiecare anotimp.	82%	13%
6. Cel puțin două mese pe zi.	80%	14%
7. La școală, dotarea facultății să fie cât mai bună.	79%	14%
8. Un palton.	78%	13%
9. La școală, cursurile să fie de calitate.	75%	19%
10. La școală, atmosfera de studiu să fie plăcută.	75%	20%
11. La școală, să capeți cât mai multe cunoștințe.	75%	19%
12. Cel puțin două-trei săptămâni de vacanță pe an (la munte, la mare sau peste hotare).	72%	21%
13. Paturi pentru fiecare copil peste 10 ani în gospodărie.	68%	23%
14. Cel puțin trei meniuri diferite pe săptămână.	67%	23%
15. Aragaz în gospodărie.	67%	18%
16. Telefon în gospodărie.	66%	24%
17. Locuință proprie (a familiei), neînchiriată.	64%	25%
18. Radio în gospodărie.	60%	30%
19. Cel puțin un spectacol pe lună.	58%	29%
20. Bani pentru cărți de specialitate.	58%	34%
21. Cosmetice.	58%	24%
22. La școală, să faci cât mai multe lucruri.	58%	34%
23. Locuință proprie, neînchiriată.	55%	23%
24. Fructe și legume proaspete în fiecare zi.	52%	35%
...		
45. Bani pentru casete, muzică.	18%	34%
46. Cel puțin o seară la restaurant o dată pe lună.	14%	26%
47. O livadă sau o vie în gospodărie.	14%	25%
48. Automobil propriu <mai bun> decât Dacia sau o Dacie nouă.	13%	21%
49. Automobil (al familiei) <mai bun> decât Dacia sau o Dacie nouă.	12%	20%
50. Videocasetofon în gospodărie.	9%	21%
51. Păsări de curte în gospodărie.	7%	14%
52. Câteva pogoane de pământ arabil în gospodărie.	5%	18%
53. O vacă în gospodărie.	4%	6%
54. Câteva oi în gospodărie.	4%	5%
55. Utilaje agricole în gospodărie.	3%	11%
56. O căruță și cel puțin un cal în gospodărie.	1%	4%

¹⁰ *Aspirații, valori și stil de viață în mediul studențesc*, decembrie 1996.

Sursa: Aspirații, valori și stil de viață în mediul studențesc, decembrie 1996, cercetare proprie (N=306).

Între itemi, ținând cont de specificitatea grupului studiat, am inclus câțiva referitori la mediul de studiu, dar și alții, precum locuința sau automobilul, diferențiați în ceea ce privește deținerea individuală sau în cadrul gospodăriei de apartenență (în majoritatea cazurilor – 90% – cea a părinților). Tendințele generale se păstrează. Satisfacerea nevoilor imediate – hrană, îmbrăcăminte, locuire, informare – este considerată de marea majoritate a celor intervievați drept cel puțin necesară. Așa cum era de așteptat, nevoile specifice sunt pregnante, atât în ce privește evaluarea necesității petrecerii timpului liber, cât și a cerințelor legate de calitatea mediului educațional. Cerințele legate de igienă sunt însă mai manifeste decât în cazul întregii populații sau al bucureștenilor. Alți itemi (calculatorul, casetofonul) sunt, de asemenea, considerați mult mai necesari decât de către restul populației. Unele electrocasnice, precum aspiratorul sau mașina de spălat înregistrează scoruri de necesitate reduse față de media populației. Altele, mai „vizibile” în activitatea zilnică, precum aragazul sau frigiderul, înregistrează scoruri apropiate de celelalte grupuri.

Un alt studiu (Voicu, 1995) discută despre particularitățile modului în care două comunități rurale (Crăsani – Ialomița, Voinești – Dâmbovița) își definesc standardul de viață. Metoda folosită este similară: o listă de aproximativ 50 de itemi a fost evaluată de către un mic eșantion de săteni. Aproximativ 50, respectiv 100 de locuitori au fost intervievați, în ambele localități, de către membrii Observatorului Social¹¹. Selecția a fost aleatoare, iar eșantioanele, de disponibilitate. Cele două sate constituie comunități diferite, sub aspectul resurselor și modului de trai. Crăsani era, în momentul culegerii datelor, izolat, sărac, îmbătrânit și, aparent, lipsit de viitor. Voinești era prosper, dinamic, cu o bună infrastructură. Toate acestea s-au reflectat în itemii selectați drept necesari de către săteni. Lista prezentată subiecților a inclus 47 de itemi, o bună parte dintre ei legați de specificul activităților agricole, dominante în mediul rural românesc. Scala de evaluare a necesităților a avut patru trepte, similară celei folosite în cazul studenților din centrul universitar București.

Ca și în celelalte cazuri prezentate (cazul României ca întreg, Bucureștiul, studenții), în topul celor mai necesare bunuri au intrat satisfacerea nevoilor de hrană, îmbrăcăminte și locuire. Dacă acestea ocupă primele locuri în Crăsani (localitatea săracă), în Voinești așteptările se îndreaptă mai mult către utilități ce fac mai ușoară viața de zi cu zi: aragazul și frigiderul. Specificul activității agricole (creșterea animalelor în Crăsani, respectiv pomicultura în Voinești), a impus prezența în top a unor itemi specifici. Mai mult, voineștenii, o comunitate mai dezvoltată, au selectat extrem de frecvent drept necesară prezența tractorului, atât

¹¹ Mulțumesc în mod special Ioanei Teodorescu și Irinei Fărcășanu pentru sprijinul acordat în colectarea datelor.

sursă de venit, cât și element de prestigiu (vezi în acest sens și Mihăilescu, 1997). Prestigiul, dar și frustrările sărăciei, se manifestă diferit în Crăsani, prezența în top a nevoii celebrării principalelor sărbători „prin mese bogate” fiind o expresie a acestui fapt. În fine, nevoia de informare și acces la comunicare modernă se manifestă în Voinești prin considerarea telefonului drept una dintre primele 10 necesități.

Tabelul nr. 5

Lista celor mai necesare 10 bunuri în Crăsani (Ialomița) și Voinești (Dâmbovița), 1995

Locul în ierarhia celor mai necesare bunuri	CRĂSANI	VOINEȘTI
1	două mese/zi	aragaz
2	locuința	frigider
3	(cel puțin) o vacă	păsări de curte
4	cinci oi	livada de meri
5	păsări de curte	două mese/zi
6	trei pogoane pământ	trei meniuri/săptămână
7	sărbătorirea Paștelui, Crăciunului prin mese bogate	locuința
8	palton	palton
9	economisirea de bani	tractor
10	aragazul	telefon

Sursa: reprodus din Voicu (1995).

În alte două anchete, derulate însă la nivel național (cele două valuri din 2003 ale BOP-FSD), s-a testat în ce măsură gospodăria de apartenență a respondentului își poate permite să aibă anumite lucruri, despre care se afirmă că unii oameni „nu-și pot permite să le aibă, deși le-ar dori”. Lista include 13 itemi (hrană, îmbrăcăminte, locuire, economisire, medicamente și informare – cumpărare de ziare), iar scala de trei puncte încearcă să combine posibilitatea accesării cu necesitatea: „Da, ne putem permite”, „Nu ne putem permite”, „Nu, nu dorim”¹². Pentru 11 dintre cei 13 itemi, necesitatea (dată de primele două variante de răspuns) depășește 95% din eșantion, cinci bunuri fiind „dorite” de cel puțin 99% dintre respondenți. Pentru ceilalți doi itemi – înlocuirea mobilei uzate și cumpărarea zilnică a unui ziar – scorurile sunt de 91–93%, respectiv 87%¹³. Cifrele par exagerate, prin comparație cu cele rezultate din cercetările amintite anterior. Efectul este, mai degrabă, cel al scalei utilizate, scorul fiind, în fapt, mai puțin o măsură a necesității itemilor cu pricina, chiar dacă oferă o imagine și asupra acestui aspect.

Revăzând cele câteva exemple aduse aici în discuție, se impun câteva scurte concluzii: Grupuri diferite definesc în mod diferit necesitățile lor. Modul de

¹² Am discutat anterior similitudinea dintre acest mod de măsură și cel folosit de European Community Household Panel Study – ECHP.

¹³ Cifrele sunt valabile pentru ambele valuri ale BOP din 2003.

selectare a nevoilor acute este individual, dar are o puternică determinanță comunitară și socială. Modul de întocmire a listei de itemi supuși evaluării subiecților, ca și scala propusă, joacă și ele un rol important, determinând atât ordinea celor mai importante bunuri, cât, mai ales, intensitatea aparentă a gradului de necesitate pentru fiecare item în parte. Indiferent însă de grupul luat în discuție sau de modul de elaborare a listei de itemi și a scalei de evaluare, există câteva lucruri percepute a fi necesare pentru un trai decent de mai mult de trei sferturi din populația analizată. Acestea corespund satisfacerii nevoilor fundamentale de hrană, adăpost, îmbrăcăminte și informare.

MĂSURI ALE DEPRIVĂRII RELATIVE ÎN CAZUL ROMÂNIEI

Indicii de deprivare relativă sunt consistenți din punctul de vedere al evaluării subiective și consensuale a stării materiale, mai ales în cazul în care lista de itemi utilizați a fost elaborată în așa fel încât să includă atât cei mai necesari itemi pentru grupurile studiate, cât și suficienți itemi pentru ca aceștia să poată discrimina în interiorul grupurilor cu pricina. În cele ce urmează, voi sublinia câteva dintre valențele indicilor de deprivare în cazul românesc, insistând însă mai ales asupra relației cu măsurile-standard ale evaluării subiective și consensuale a resurselor materiale. Exemplele oferite sunt centrate pe cele două cazuri în care lista de itemi evaluați a fost mai lungă: comparația Crăsani – Voinești și cazul studenților din București.

În cazul sătenilor din Crăsani și Voinești¹⁴, am elaborat un scor de deprivare „obiectivă”, folosind o metodologie bazată pe principiile sugerate de Mack și Lansley (1996). Am calculat, ținând cont de declarațiile subiecților cu privire la înzestrarea gospodăriei lor cu bunurile din lista celor 47 de itemi, scoruri oglindind sărăcia lor, în raport cu standardele propriei colectivități. Topul primelor 10 „cele mai necesare” bunuri a devenit definitiv pentru acest standard. Fiecare gospodărie din eșantion a primit câte un punct pe scala deprivării pentru fiecare dintre cele 10 bunuri pe care nu le putea accesa. Am calculat, de asemenea, și un scor de deprivare relativă „subiectivă”, prin raportare a bunurilor posedate la cele considerate absolut necesare. Pentru fiecare item etichetat de respondent ca „absolut necesar”, dar pe care gospodăria sau individul nu și-l putea permite sau nu îl putea accesa, subiectul primea un punct pe scala deprivării subiective.

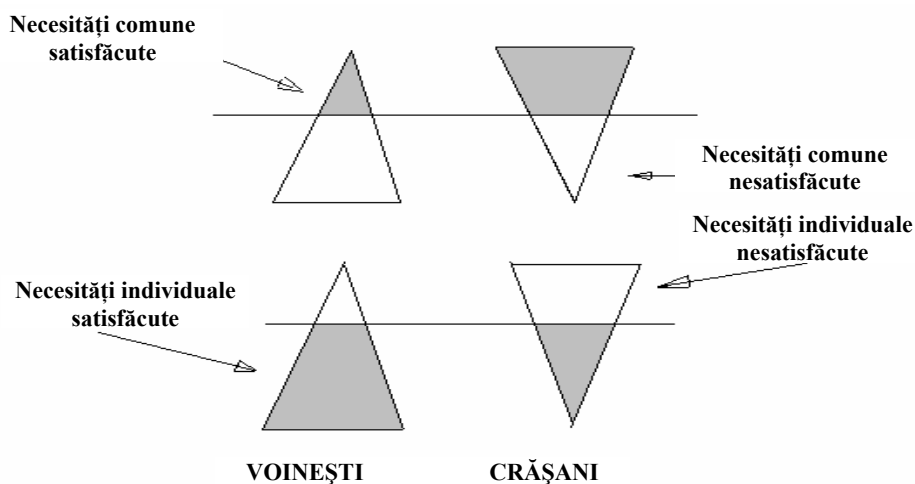
Rezultatele indică faptul că, în medie, în Crăsani, sătenii sunt mai aproape de nivelul minim de subzistență al comunității decât de nivelul lor minim de aspirații.

¹⁴ Cele câteva paragrafe care urmează se bazează pe textul prezentat la a doua conferință anuală a SACR (Voicu, 1995). Din păcate, motive tehnice au condus la pierderea cel puțin temporară a bazei de date produse cu acel prilej, ca și al celei mai mari părți din textul lucrării, astfel că sunt nevoit să apelez doar la analizele pe care am reușit să le recuperez, neputând exploata mai în profunzime datele.

Aceasta indică omogenitatea colectivității studiate, dar și nemulțumirea crăsănenilor față de situația personală și a satului în care trăiesc. Prin contrast, „voineștenii sunt mai mulțumiți decât crăsănenii de ei înșiși, chiar dacă sunt, în medie, destul de departe de nivelul minim de necesități al comunității. Aceasta se poate explica prin omogenitatea mai redusă din punctul de vedere al status-ului ocupațional și educațional a Voineștiului, prin faptul că populația din Voinești este mai tânără față de cea din Crăsani, ca și prin importanța deosebită acordată prestigiului și modului de obținere a acestuia (prin acumulare) în Voinești” (Voicu, 1995). Cu alte cuvinte, în Crăsani, mai toți au ceea ce-și doresc toți, dar mai nimeni nu este satisfăcut de ceea ce are. În Voinești, varietatea dorințelor este mai mare, astfel că situația este inversă: relativ puțini se încadrează în media necesarului comun, în schimb voineștenii sunt mai mulțumiți de ceea ce au (vezi figura 1).

Figura 1

Voinești vs. Crăsani: comparații ale indicilor medii de deprivare relativă „obiectivă” și „subiectivă”

Sursa: preluată din Voicu (1995)¹⁵.

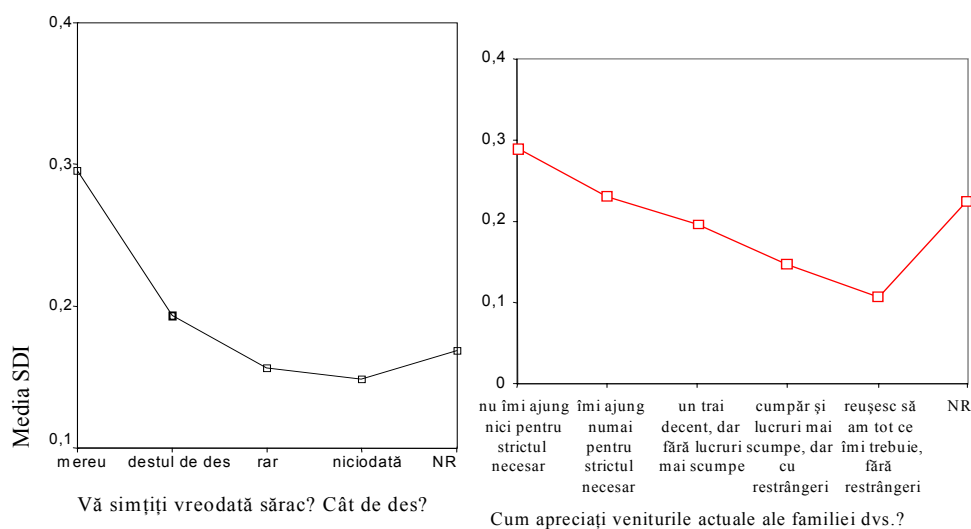
În plan acțional, importante se dovedesc a fi ambele tipuri de evaluare a resurselor. În Voinești, satisfacerea nevoilor definite individual determină strategii de creștere individuală, urmând aceleași scopuri ca și în trecutul personal imediat, implicând folosirea unor mijloace definite și structurate la nivel comunitar: antreprenariat, investiția în educație superioară, deschiderea

¹⁵ Îi mulțumesc profesorului Vintilă Mihăilescu pentru sugestiile privind modul de prezentare a datelor descrise în secțiunea de față, inclusiv în ce privește formatul grafic.

către piețe. Deprivarea medie față de standardele comunitare este mai ridicată decât în Crășani și determină mai ales orientări latente către consum ostentativ (de pildă, achiziționarea unui al doilea tractor, deși acesta nu urmează să fie utilizat, ci doar păstrat ca mobilier – vezi și Mihăilescu, 1997). În Crășani, conform standardelor comunitare, toți sunt relativ bogați, însă, subiectiv, fiecare se consideră sărac. Satisfacția relativ la standardele comunitare lucrează, în acest caz, ca o frână, adăugându-se unui complex de factori care fac din resemnare, retragere și tradiționalism strategia cea mai vizibilă (vezi Frunză și Voicu, 1997).

Figura 2

Relația dintre indicii de deprivării relative subiective și alte evaluări subiective ale situației materiale

Sursa: Aspirații, valori și stil de viață în mediul studentesc, decembrie 1996, cercetare proprie (N=306).

Pentru eșantionul de studenți din 1996, discutat în secțiunea precedentă, am calculat scorurile de deprivare relativă subiectivă (SDI), respectiv obiectivă (ODI), folosind metodologia propusă pentru cazul în care atât necesitatea unui item din listă cât și satisfacerea sau accesul la mijloacele pentru satisfacerea nevoii în cauză sunt scalate în mod comparabil¹⁶. În cazul de față, atât pentru măsurarea necesității cât și pentru cea a accesului au fost utilizate scale de patru puncte. Sistemul de ponderi folosit în cazul ODI este dat de proporția studenților care consideră fiecare item în parte drept „absolut necesar” pentru un nivel de trai decent.

¹⁶ Vezi articolul din *Dicționarul de sărăcie* online pentru detalii (Voicu, 2001).

Pe ansamblul eșantionului, cele două măsuri ale deprivării relative au valori comparabile, iar corelația dintre ele este una ridicată (coeficientul de corelație are valoarea 0,731). Aceasta reprezintă un semn pentru omogenitatea remarcabilă a populației la care ne-am referit, din punct de vedere al modului de selecție a necesităților. Practic, ierarhia nevoilor fiecărui individ în parte este foarte apropiată, dacă nu identică, cu ierarhia consensuală a nevoilor, așa cum este ea definită de întregul eșantion de studenți din centrul universitar București.

Tabelul nr. 6

Spațiul conceptual al aprecierii subiective a resurselor: o analiză factorială

	Analiza 1		Analiza 2	
	Comunalități	Saturații	Comunalități	Saturații
SDI	0,363	0,674	0,640	0,800
SSV	0,454	-0,603	0,314	-0,560
Autoetichetarea ca sărac (Cât de des s-a simțit sărac în ultima vreme)	0,292	0,541	0,197	0,444
ODI	-	-	0,742	0,861
KMO	0,645		0,690	
Variație totală explicată de factorul extras	37%		47%	

Metoda de extracție a fost în ambele cazuri *Principal Axis Factoring*. În ambele cazuri, prezența unui singur factor a fost semnalată atât de textul grohotișului, cât și de faptul că a existat o singură valoare proprie mai mare ca 1.

Analiza factorială confirmă apartenența la același spațiu conceptual a deprivării relative subiective (SDI), a standardului subiectiv de viață (SSV) și a autoetichetării ca sărac (tabelul nr. 6). Se remarcă, totodată, că introducerea în analiză a indicelui deprivării relative obiective (ODI), schimbă ușor modul de interpretare a factorului, practic eliminând (datorită comunalității reduse) indicele autoetichetării ca sărac.

**CONCLUZII: O SINTEZĂ A RELAȚIILOR DINTRE INDICATORII EVALUĂRII
SUBIECTIVE A RESURSELOR**

Apartenența deprivării relative subiective, a autoetichetării ca sărac și a standardului subiectiv de viață la același spațiu conceptual, corelațiile puternice dintre cei trei indicatori ai evaluărilor subiective a relațiilor materiale reprezintă o concluzie puternică. Aceasta poate susține utilizarea alternativă a indicatorilor în cauză ca măsuri ale aceluiași fenomen, permițând comparații minimale între analize realizate cu baze de date aparent necomparabile din acest punct de vedere, dar care conțin cel puțin unul dintre acești indicatori, nu neapărat același.

Pe de altă parte, privind doar la indicatorii deprivării relative, măsurile subiective și evaluarea situației personale pe baze consensuale produc indicatori similari, puternic asociați, mai ales atunci când grupul de apartenență folosit drept

referință pentru stabilirea standardelor este unul relativ omogen. În acest context, este posibil ca evaluările subiective ale resurselor materiale să poată prezice, în anumite circumstanțe, mai fidel comportamentele și orientările valorice individuale, decât ar putea-o face măsurile consensuale și cele normativ-obiective.

BIBLIOGRAFIE

1. Callan, Tim, Brian Nolan, Christopher T. Whelan, *Resources, Deprivation and the Measurement of Poverty*, „Journal of Social Poverty”, 22 (2): 141–172, 1993.
2. Crosby, Faye, *A Model of Egoistic Relative Deprivation*, „Psychological Review”, 83: 85–113, 1976.
3. Desai, Meghnad, Anup Shah, *An Econometric Approach to the Measurement of Poverty*, Oxford Economic Papers, 40 (3, septembrie): 505–522, 1988.
4. Frunză, Mălina, Bogdan Voicu, *Statul și țărănul român. Un studiu de caz*, „Revista de Cercetări Sociale”, nr. 3/1997, 1997.
5. Halleröd, Björn, *Poverty in Sweden: A New Approach to the Direct Measurement of Consensual Poverty*, Umeå Studies in Sociology, Umeå University, 1994
6. Halleröd, Björn, *Deprivation and Poverty: a Comparative Analysis of Consensual Poverty in Sweden and Great Britain*, ACTA Sociologia, vol. 39, nr. 2, p. 141–168, 1996.
7. Halleröd, Björn, Jonathan Bradshaw, Hilary Holmes, *Adapting the Consensual Definition of Poverty*, în David Gordon și Christina Pantazis, editori. *Breadline Britain in the 1990's*, Ashgate Avebury, London, 1997.
8. Mack, Joanna, Stewart Lansley, *Poor Britain*, George Allen & Unwin, London, Boston, Sydney, 1985.
9. Mărginean, Ioan, *Calitatea vieții percepute în România*, în Ioan Mărginean, Ana Bălașa, coordonatori – *Calitatea vieții în România*, Editura Expert, București, 61–108, 2002.
10. Merton, Robert, with Alice Rossi, *Contributions on the Theory of Reference Group Behavior*, în Robert K. Merton – *Social Theory and Social Structure. Revised and Enlarged Edition*, The Free Press, Glencoe, Illinois, p. 225–280 [ediția inițială: 1950], 1960.
11. Mihăilescu, Vintilă, *Două sate în tranziție*, „Revista de Cercetări Sociale”, nr. 3/1997.
12. Muffels, Ruud, *Welfare Economics Effects on Social Security – Essays on Poverty, Social Security and Labor Market: Evidence from Panel Data*, Series in Social Security Studies Reports, no. 21, Tilburg University, 1993.
13. Muffels, Ruud, Didier Fouarge, *The Role of European Welfare States in Explaining Resources Deprivation? EPAG Working Paper 2003–41*. Colchester: University of Essex, 2003.
14. Muffels, Ruud, Henk-Jan Dirven, *Long-term Income and Deprivation Based Poverty. A Comparative Study on German and Dutch Panel Data*, *WORC Paper 95.12.029/2*, Tilburg University, 1995.
15. Nolan, Brian, Christopher T. Whelan, *Resources, Deprivation and Poverty*, Clarendon Press, Oxford, 1996.
16. Piachaud, David, *Problems in the Definition and Measurement of Poverty*, „Journal of Social Policy”, 16 (2): 147–164, 1987.
17. Runciman, W. G., *Problems of Research of Relative Deprivation*, *Archives Européennes de Sociologie*, II (2): 315–323, 1961.
18. Runciman, W.G., *Relative Deprivation and Social Justice. A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth Century England*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1966.
19. Sandu, Dumitru, *Oamenii resurselor minime*, în Fundația pentru o Societate Deschisă –

Barometrul de Opinie Publică. Mai 2003, FSD, București: 70–76, 2003c.

20. Sen, Amartya, *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*, Claredon Press, Oxford, 1981.

21. Stouffer, Samuel, E. A. Suchman, L. C. De Viney, S. A. Starr, R. M. Williams, *The American Soldier. Vol. 1*, Princeton University Press, 1949.

22. Townsend, Peter, *Poverty in United Kingdom. A Survey on Household Resources and Standards of Living*, Penguin Books, 1979.

23. Voicu, Bogdan, Voinești – Crăsani: o abordare comparativă prin prisma veniturilor și a utilizării lor, Conferința Anuală a Societății de Antropologie Culturală din România, Ediția a II-a, Ilieni, octombrie 1995, 1995.

24. Voicu, Bogdan, Deprivare relativă, în ICCV, *Dicționar de sărăcie online*, <http://www.iccv.ro/romana/dictionar/bog/bog_deprel.htm>, 2001

25. Voicu, Bogdan, *Resurse, valori și strategii de viață. Spații sociale de alegere în tranziție*, teză de doctorat, Universitatea din București, 2004.

26. Whelan, Brendan J., Non-monetary indicators of poverty, în Jos Berghman și Bea Cantillon, editori, *The European Face of Social Security. Essays in honour of Herman Deleeck*, Avebury: 24–42, 1993.

27. Whelan, Christopher T., Richard Layte, Bertrand Maître, Poverty, Deprivation and Time: A Comparative Analysis of the Structuring of Disadvantage, EPAG Working Paper 2003–48, Colchester: University of Essex, 2003.

28. Whelan, Christopher T., Richard Layte, Bertrand Maître, Brian Nolan, *Persistent Income Poverty and Deprivation in the European Union: An Analysis of the First Three Waves of the European Community Household Panel*, EPAG working paper No 17, <<http://www.iser.essex.ac.uk/epag/pubs/workpaps/pdf/2001-17.pdf>>, 2001.

29. Zamfir, Cătălin, coordonator, *Dimensiuni ale sărăciei: România 1994*, Editura Expert, București, 1995.

The paper tries to present possible uses of the concept of relative deprivation in assessing poverty and feelings of poverty. A review of the theoretical premises, as well as of the investigation methods, opens the paper. Examples from various measurements across Europe are used to better depict the concept. I argue for the existence of two parameters of relative deprivation: one regards its “subjective” dimension. The other is more “objective”, but its relativeness as to the society standards turns into a measure of consensual poverty. The second part of the paper is devoted to the presentation of the results of various attempts to assess relative deprivation in Romania, starting with the mid 1990s. Finally, I use various data sets to empirically prove the belonging of the concept to the space of subjective and consensual measurement of poverty.